

жували, що він не одержав княжої грамоти, натомість Т. Мацьків мав протилежну думку, яка збігається з думками сучасних істориків [10, 173]. Близько до змістом є стаття «Князь Іван Мазепа – гетьман України», в якій учений також подав короткий огляд згадок про І. Мазепу у європейській літературі. З'ясувавши причини його тривалого гетьманування, які полягали у вмілій політиці гетьмана, історик перейшов до всебічної характеристики умов правління І. Мазепи. Автор детально проаналізував причини укладання українсько-шведсько-польського договору 1708 р., особливу увагу приділив розв'язанню питання: чому шведський король повернув із визначеного шляху Мінськ–Смоленськ–Москва на Україну. Посилаючись на англійські джерела, зокрема звіт англійського капітана Джеффрейса від 8 жовтня 1708 р., Т. Мацьків висунув гіпотезу, що сам Карл XII запропонував І. Мазепі союз і напросився в Україну.

Неодноразово Т. Мацьків звертався до вивчення перебування Полтавської битви 1709 р., причин її поразки. У праці «Як була вирішена битва під Полтавою?» [11] дослідник насамперед подав шведську історіографію проблеми, зокрема пильну увагу приділив щоденникам шведських очевидців, за допомогою яких детально описав підготовку до битви шведської і російської армій, подав схему бою, яка дозволяє краще зрозуміти його перебіг. Він з'ясував причини зміни стратегічного плану Стародуб–Полтава–Москва шведським королем Карлом XII. Спираючись на свідчення учасників походу, Т. Мацьків визначив, що причиною раптового звернення Карла XII в Україну стало не запрошення Мазепи, а нищення українських земель російськими військами та виселення населення [11, 21].

На сторінках журналу Т. Мацьків опублікував дві статті, присвячені вивченню підходів до висвітлення постаті І. Мазепи М. Грушевським [12] і М. Костомаровим [13]. У першій автор проаналізував погляди М. Грушевського щодо діяльності І. Мазепи. Вчений визначив одну з причин поразки гетьмана в битві під Полтавою 1709 р. На його думку, це була необізнаність українського народу та козацького війська з переходом гетьмана на бік шведського короля Карла XII [12, 21]. Т. Мацьків прийшов до висновку, що діяльність І. Мазепи, як і гетьманування І. Виговського, М. Грушевський розглядав, як вияв волі українського народу і «політичних змагань, якими глибоко пройняте було українське суспільство» [12, 21]. Завершує статтю стислий огляд оцінок діяльності гетьмана в працях його сучасників та інших дослідників.

Близькою за змістом та структурою є праця Т. Мацькова «Гетьман Мазепа в оцінці М. Костомарова», в якій досліджено погляди відомого історика щодо діяльності гетьмана, висловлені в монографії «Мазепа і мазепинці». Вчений прийшов до висновку, що М. Костомаров подав негативну оцінку діяльності гетьмана, яка, на його думку, була зумовлена політичними поглядами та історіософією автора [13, 11]. Стаття завершується історіографічним оглядом праць, присвячених гетьману.

Зовнішній політиці І. Мазепи, зокрема відносинам з Москвою, присвячена праця відомого дослідника історії Гетьманщини О. Оглоблина [14], опублікована в трьох числах журналу. Вчений, посилаючись на російські архівні джерела, проаналізував генезу українсько-російських відносин, зокрема зміст Коломацьких статей 1687 р., угоди канцеляриста Генеральної військової канцелярії Петра Іваненка з Кримським ханством, акцентував увагу на суперечностях між гетьманським і царським урядами з приводу приналеж-

ності Слобожанщини. Цікаві міркування з приводу повстання Петрика Іваненка 1692 р. висловив О. Оглоблин, припустивши, що цю акцію йому доручив зробити сам І. Мазепа [14, 53].

На сторінках журналу «Український історик» опубліковано також поодинокі розвідки О. Горбача, Л. Винара, М. Небелюка, М. Єремєєва й О. Вінтоняка. Відомий філолог О. Горбач опублікував універсал І. Мазепи від 10.XII.1700 р. колишньому коношому І. Дяківському на 4 млини [15], а Л. Винар написав історіографічну замітку до універсалу [16], в якій подав біографічні відомості про І. Дядківського і окремі відомості його родоводу. Дослідник М. Небелюк у праці «Мазепа в оцінці Вольтера» зазначив, що саме останній став одним із популяризаторів гетьмана, завдяки згадкам про останнього в творах, присвячених Карлу XII та Петру I [17]. Розвідка М. Єремєєва, присвячена спогадам К. Гасмана – шведського драгуна, який був учасником Полтавської битви і стверджував, що І. Мазепі тоді було 82 роки, народження гетьмана датує 1626 р., тоді як найбільш прийнятною є 1639 р. [18, 66]. О. Вінтоняк досліджував і проблему анафемі І. Мазепи, зауваживши, що вона мала політичне, а не релігійне підґрунтя та мала не правовий характер [19, 68].

З проголошенням незалежності України, «материкові» історики теж включилися у розбудову «Мазепіани» на сторінках журналу. 1990 р. вперше в «Українському історичному» опубліковано статтю дніпропетровського історика В. Заруби – «Придніпров'я під час кримських та дніпровських походів» [20], в якій розкрито участь І. Мазепи і козаків у Кримських та Дніпровських походах. Автор наголосив, що, завдяки цим походам, Росії вдалося підписати з Туреччиною у 1700 р. Константинопольський мирний договір, який був вигіднішим попереднього – Бахчисарайського 1681 р.

Найбільше праць діаспорних і сучасних українських істориків, присвячених І. Мазепі, опубліковано в журналі за 2010–2011 рр. Так, у праці Б. Крупницького порушена проблема започаткування українсько-шведських зв'язків. Посилаючись на шведські джерела, зокрема листи секретаря похідної канцелярії Карла XII Й. Цедергельмана і його брата Гермунда, реляції полковника, графа Н. Ілленштїерна вчений прийшов до висновку, що переговори між Мазепою і шведами велися до їхнього приходу в Україну. Доказом цього, на його думку, були дві місії козацького старшини Бистрицького до Карла XII [21, 62]. Під час першого візиту, Мазепа просив їхньої протекції і водночас переконував Карла XII змінити маршрут на Москву (пропонував через Новгород-Сіверський), а під час іншого – якнайшвидшого об'єднання з шведським військом. Зміну думок гетьмана Б. Крупницький пояснює загрозою з боку російських військ, які перебували в Україні під командуванням О. Меншикова. У праці також розкрито особливості першої зустрічі козаків зі шведським військом, реакцію обох сторін на ці події. З цього приводу дослідник зауважив, що козаки, після переходу гетьмана, не тільки не знали на чий бік стати, але навіть були й незадоволені, а шведи не знали, хто був перед ними: приятель чи ворог і як поставитися до них [21, 67].

Відомий дослідник історії козацтва Т. Чухліб, залучивши архівні джерела, окремі листи, звернувся до проблеми виникнення та втілення ідеї відмови І. Мазепи і його оточення від протекторату московського царя Петра I під час Північної війни 1700–1721 рр. [23]. Вчений аргументовано довів, що гетьман, в умовах війни, намагався знайти нового протектора для українських земель в особі польського і шведського

королів. Як підтвердження цього, Т. Чухліб детально проаналізував перебіг переговорної місії стародубського писаря О. Покровського 1703 р. до троцького каштеляна М. Котела. О. Петровський, за дорученням І. Мазепи, вів переговори від імені полковника М. Миклашевського і саме йому було запропоновано М. Котелом переконати гетьмана перейти з територією Лівобережної України на бік польського короля на умовах Гадяцького договору 1658 р. [23, 104]. Щодо причин і чинників, що спонукали гетьмана перейти на бік шведського короля, то Т. Чухліб підтримав думку тих вчених, які відзначали вмотивованість такого вчинку гетьмана з погляду політико-правових відносин, які існували між державами-суверенами та державами-васалами в Центрально-Східній Європі [23, 114].

У сучасній українській та російській історіографії окремі українські дослідники – В. Горак, Н. Герасименко, російські – І. Андреев, В. Артамонов, Т. Таїрова-Яковлева, спираючись на опубліковані історичні документи, порушили питання про подання І. Мазепою пропозиції Петру I щодо видачі шведського короля в обмін на амністію. Своє бачення цієї проблеми на сторінках «Українського історика» виклав С. Павленко [24]. Вчений проаналізував листи, адресовані до гетьмана канцлером Г. Головіним від 22 грудня 1708 р. та миргородським полковником Д. Апостолом, на які спиралися зазначені дослідники, довів їх фальшивість і аргументовано спростував таку пропозицію. На його думку, згадані листи були підготовлені з провокативною метою – підступно посварити Карла XII з гетьманом [24, 127].

До проблеми погрому Батурина, яка заперечувалась у дореволюційній, радянській та сучасній російській історіографії, звернувся в однойменній праці чернігівський історик В. Коваленко [22]. Автор, спираючись на результати археологічних досліджень, проведених на території Батурина в 2007–2009 рр., і писемні джерела, охарактеризував систему забудови міста на початку XVIII ст., вуличну мережу, основні архітектурні пам'ятки того періоду. На основі різноманітних джерельних матеріалів, учений довів факт жорстокого пограбування і спалення міста разом з його мешканцями царськими військами, під командуванням О. Меншикова, який спростовують російські вчені.

Окрім політичної діяльності І. Мазепи, на сторінках журналу висвітлюється його культурно-просвітницька праця. Діаспорний дослідник М. Андрусак [25] визначив внесок гетьмана в розбудову Києво-Могилянської академії, його роль у створенні Чернігівського колегіуму, підтримці православної церкви, налагодженні зв'язків з її духовенством за межами України, розвитку граверства, друкарської справи тощо. У праці О. Оглоблина – «До проблеми західно-європейських зв'язків українського бароко в добу гетьмана Івана Мазепи» [26] розкрито шляхи проникнення західноєвропейського бароко на українські землі, особливості мазепинського бароко, охарактеризовано відомі барокові споруди України тієї доби – собор св. Миколи (Пустинно-Миколаївського монастиря) та Собор Богоявлення (Братського Богоявленського монастиря). О. Оглоблин порушив і дискусійне питання щодо особи мистецького творця цих соборів, авторство яких приписують московському архітекторові О. Старцеві. Вчений піддав сумніву цю версію і припустив, що їх автором був архітектор І. Баптист, котрий започаткував побудову барокових церков в Україні [26, 54].

У журналі «Український історик» опубліковані й кілька рецензійних статей на праці, присвячені І. Мазепі, О. Субтельного – «Напередодні Полтави: Листи Івана Мазепи до Адама Синявського, 1704–1708» [27]

та «Мазепинці: український сепаратизм 18 ст.» [28], О. Оглоблина – «Гетьман І. Мазепа та його доба» [29]. Високо оцінене Т. Чухлібом видання київських дослідників В. Станіславським епістолярної спадщини І. Мазепи у трьох книгах, які вміщують 539 листів, частина з яких була невідома дослідникам. Опубліковані листи охопили період 1687–1708 рр. і адресовані до австрійських, польських, турецьких та інших державних діячів. На думку Т. Чухліба, публікація листів має «вічну наукову цінність», бо в них розкриваються важливі і малознані (а інколи зовсім невідомі) питання життя українського суспільства [30, 435]. Наприкінці рецензійної статті подані декілька критичних зауважень.

Отже, за п'ятдесят років видання «Українського історика» на його сторінках опубліковано низку цікавих наукових праць, присвячених різним аспектам життя та діяльності гетьмана. До 1990 р. мазепознавчу тематику в журналі розвивали історики діаспори – Т. Мацьків, О. Оглоблин, Б. Крупницький та ін. Із здобуттям Україною незалежності, до розбудови рубрики долучилися відомі сучасні українські історики – Т. Чухліб, О. Ковалевська, В. Коваленко, С. Павленко, котрі, залучивши нові архівні матеріали, підняли малодосліджені проблеми іконографії І. Мазепи, погрому Батурина царськими військами, визрівання та реалізації ідеї відмови від російського протекторату, знеславлення гетьмана серед оточуючих, чим суттєво поповнили «мазепіану» на сторінках часопису.

1. Мацьків Т. Мазепіана в «Українському Історик» // *Український історик* (далі – УІ). – 1994. – Ч. 1–4.
2. Сергійчук В. Мазепіана на сторінках «Українського історика» // УІ. – 1994. – Ч. 1–4.
3. Швидько Г. Історія Гетьманщини XVII–XVIII ст. у висвітленні «Українського Історика» // УІ. – 1994. – Ч. 1–4.
4. Атаманенко А. Міжнародні відносини України від найдавніших часів до середини XVIII ст. на сторінках «Українського історика» // УІ. – 2010–2011. – Ч. 1–4.
5. Мацьків Т. Гравюра Мазепи з 1706 р. // УІ. – 1966. – Ч. 1–2.
6. Ковалевська О. Сучасні дослідження портретів Івана Мазепи // УІ. – 2010–2011. – Ч. 1–4.
7. Мацьків Т. Гетьман І. Мазепа – князь Священної Римської імперії // УІ. – 1966. – Ч. 3–4.
8. Оглоблин О. Гетьман І. Мазепа і його доба. – Вид. 3-тє. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Острого; Торнто, 2003.
9. Крупницький Б. Гетьман І. Мазепа і його доба. – К., 2003.
10. Петровський В., Радченко Л., Семенко В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Х., 2008.
11. Мацьків Т. Як була вирішена битва під Полтавою // УІ. – 1989. – Ч. 4.
12. Мацьків Т. Гетьман Мазепа в працях М. Грушевського // УІ. – 1984. – Ч. 1–4.
13. Мацьків Т. Гетьман Мазепа в оцінці М. Костомарова // УІ. – 1986. – Ч. 3–4.
14. Оглоблин О. Гетьман І. Мазепа і Москва // УІ. – 1989. – Ч. 4; 1990. – Ч. 1–4; 1991. – Ч. 1–2.
15. Горбач О. Універсал гетьмана І. Мазепи з 10.XII.1700 р. // УІ. – 1987. – Ч. 1–4.
16. Винар Л. Універсал гетьмана І. Мазепи для Івана Дяківського: історіографічна замітка // УІ. – 1987. – Ч. 1–4.
17. Небелюк М. Мазепіана в оцінці Вольтера // УІ. – 1987. – Ч. 1–4.
18. Сремійв М. Нове про гетьмана І. Мазепу (спогади Кристофа Гасмана, драгуна Карла XII) // УІ. – 1986. – Ч. 3–4.
19. Вінтоняк О. Анатема на гетьмана І. Мазепу // УІ. – 1990. – Ч. 1–4.
20. Заруба В. Придніпров'я під час Кримських і Дніпровських походів (кінець XVII ст.) // УІ. – 1990. – Ч. 1–4.
21. Крупницький Б. Мазепа і шведи у 1708 р. // УІ. – 2010–2011. – Ч. 1–4.

22. Коваленко В. Погром Батурина 1708 р. в світлі нових студій // *УІ*. – 2010–2011. – ЧЧ. 1–4.
23. Чухліб Т. Генеза відмови гетьмана І. Мазепи та кошового отамана К. Гордієнка від протекції Москви // *УІ*. – 2010–2011. – ЧЧ. 1–4.
24. Павленко С. Акція Петра I та його najbliżених щодо знеславлення гетьмана І. Мазепи в очах Карла XII // *УІ*. – 2010–2011. – ЧЧ. 1–4.
25. Оглоблин О. До проблеми західньо-європейських зв'язків українського бароко в добу гетьмана І. Мазепи // *УІ*. – 2010–2011. – ЧЧ. 1–4.
26. Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч // *УІ*. – 2010–2011. – ЧЧ. 1–4.
27. Мацьків Т. Листування Мазепи з Адамом Синявським // *УІ*. – 1981. – Ч. 1–4.
28. Мацьків Т. Студія про мазепинців // *УІ*. – 1983. – Ч. 2–4.
29. Гасцький Ю. [Рец. на кн.:] О. Оглоблин. Гетьман І. Мазепа та його доба. Друге доповнене видання. – Нью-Йорк, 2001 // *УІ*. – 2004. – Ч. 1–2.
30. Чухліб Т. Документальна «Мазепіана» В. Станіславського // *УІ*. – 2010–2011. – ЧЧ. 1–4.

Klynova-Datsiuk G.D. Hetman Ivan Mazepa in the magazine «Ukrainian Historian». In the article was analyzed works, devoted to hetman I. Mazepa, published in the magazine «Ukrainian Historian». Was proved, that famous historians Th. Matskiv, O. Ogloblyn, B. Krupnytskiy were studying the internal and external politics by I. Mazepa in details. The evidence of this is launching the rubric «Mazepiana» in the magazine since the 1987th. Was shown that after the 1990th the donation in the development of the chapter had been madá by famous Ukrainian scholars like V. Zaruba, O. Kovalevska, V. Kovalenko, S. Pavlenko, T. Chukhlib.

Key words: hetman Ivan Mazepa, the magazine «Ukrainian Historian», The Battle of Poltava, Northern War, Baturin

Д. П. Василенко

РОЗВИТОК ПОВОЄННОЇ РАДЯНСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЗА ІСТОРІОГРАФІЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ 1940–60-х рр.

Проаналізовано перетворення радянської системи народної шкільної освіти в період повоевної відбудови 40–50-х рр. XX ст., через призму вивчення історіографічних джерел. Проведено аналіз і подана коротка характеристика наукових праць другої половини 1940–60-х рр. У висновку наведені основні ознаки проаналізованих праць.

Ключові слова: освіта, радянська школа, монографія, історіографія

Трансформації українського суспільства, що позначаються і на сучасній освітній сфері, вимагають вивчення досвіду минулих років. Дослідження в цьому напрямі сприятиме пошуку оптимальної формули впровадження реформ в освіті та дозволить створити в Україні конкурентоспроможне освітнє середовище. Нами пропонується історіографічний екскурс в минуле для більш повного розуміння сучасної української системи освіти. Відтак, метою цієї статті є аналіз повоевної відбудови української радянської шкільної освіти, через призму вивчення фундаментальних історіографічних джерел другої половини 1940–60-х рр.

Детальне дослідження дозволило окреслити коло науковців, які торкаються питань розвитку радянської шкільної освіти означеного періоду. Серед них можна назвати В. Береку [1], Л. Березівську [2], Н. Брехунець [3], В. Литвина [4], С. Яворську [5], Ж. Кукурузу [6]. Результатом їхніх пошуків, в основному, стали дисертації та наукові статті, що окреслюють питання повоевної освіти, шляхом вивчення історіографічних джерел. Цією студією робиться певне узагальнення історіографічних надбань розвитку шкільної освіти в Українській РСР другої половини 40–60-х рр. XX ст.

Аналіз історіографії цього періоду слід почати з праці О. Сивця – «Постанови партії та уряду про школу» (1947), де зібрані та проаналізовані основні законодавчі акти 1930–40-х рр., пов'язані зі шкільною системою народної освіти Української РСР. Автор відзначив позитивну динаміку розвитку галузі шкільної освіти та підтримав починання влади у напрямі запровадження нових методів навчання та виховання в школах, а також назвав їх прогресивними, ефективними й такими, що можуть вивести освітню галузь на новий високий рівень [7].

Цінною для вивчення проблеми є й монографія В. Масальського – «Питання методики граматики, правопису і розвитку мови учнів» (1953). Тут зроблено спробу створити певну систему методологічних прийомів, що забезпечувала б міцне засвоєння учнями найважливіших теоретичних відомостей, вироблення практичних умінь і формування навичок, сприяла б піднесенню писемності. Вчений спирався на тогочасні публікації праць мовознавців і методистів з російської та української граматики, методів її навчання в школі. Автор використав для ілюстрації основних положень досвід кращих учителів, зокрема матеріали Українського науково-дослідного інституту педагогіки. В. Масальський наголосив, що ефективність уроку мови залежить від його побудови. Вчителеві слід врахувати зміст граматичної теми, мету заняття, застосувати найрізноманітніші прийоми роботи, правильно добирати наочність. Він підкреслює, що розвиток мовлення має безпосередній зв'язок з вивченням граматики. Виходячи з того, що робота з розвитку мовлення учнів пов'язана з аналізом семантичної сторони мови та її форм, автор основну увагу приділив роботі над словом, з його багатозначністю, омонімами, синонімами, антонімами [8].

Однією з перших та найбільш значущих праць цього періоду була колективна монографія «Розвиток радянської народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР» (1957). Вона важлива, перш за все, розділом «Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР», авторства М. Грищенка. Останній позитивно оцінив «Кодекс законів про народну освіту в УСРР», а також зміни в шкільній освіті України протягом 30–50-х рр. XX ст. При цьому він не згадав про педагогічні внески буржуазних вчених до педагогічної спадщини українського народу [9].

Чітку картину освітньої реформи 1958 р. у СРСР подав професор Н. Гончаров, доповідаючи на міжнародному семінарі в Ташкенті. 1961 р. доповідь була опублікована, в ній розглядалися й аналізувалися такі напрями реформи 1958 р., як перехід на 8-річне обов'язкове навчання, перебудова школи, на основі поєднання навчання і праці, розвиток політехнічного навчання, трудового виховання. Також мова йшла про вечірні, середні загальноосвітні школи, призначені для молоді та дорослих. Н. Гончаров дав характеристику середній професійно-технічній та вищій освіті, що мала розвиватися за новим законом. Не менш важливе значення, на думку вченого, мало зміцнення матеріально-технічної бази школи. У доповіді він навів і ряд проблем, що виникли під час виконання положень закону, але загалом реформу охарактеризовано позитивно [6].

Важливою працею в галузі радянської шкільної освіти є монографія С. Гутянського – «Здійснення лєнінських принципів народної освіти на Україні» (1960) [10]. У дослідженні згадано праці М. Гришка та запропоновано брати їх за приклад, відзначено і їх неабиякий внесок до розвитку педагогічної науки [10]. Не